

CHILIA ÎN VEACUL AL XIV-LEA

Octavian Iliescu

Așezările portuare de la gurile Dunării nu vor înceta probabil niciodată să rețină atenția cercetătorilor evului mediu. Fie că este vorba de probleme de geografie istorică — de notat că localizarea Vicinei, spre exemplu, este încă și astăzi obiectul unor pasionante discuții¹⁾ —, fie că obiectivul cercetărilor se îndreaptă mai ales asupra unor probleme de istorie economică sau politică,²⁾ Vicina, Chilia, Licostomo și, împreună cu ele, Moncastro, Dețin, fiecare în parte sau toate laolaltă, un loc de seamă în istoria bazinului Mării Negre, în secolele XIII-XV. Acest fapt justifică de altfel impresionanta bibliografie ce s-a adunat în jurul lor începând cu monografia, devenită clasică, publicată de N. Iorga, acum șapte decenii.³⁾ Această bibliografie sporește mereu, pe măsura descoperirii unor noi izvoare istorice, susceptibile de a oferi informații și interpretări uneori neașteptate. În acest sens, de o valoare deosebită se bucură actele notariale genoveze redactate la Chilia în 1360-1361, despre care am avut prilejul să vorbim, în câteva rânduri,⁴⁾ precum și cele, mai puțin numeroase și cunoscute pînă astăzi numai parțial, în-

- 1 Cu privire la această problemă, aște de controversată în istoriografia română, v. Petre Diaconu, *Despre localizarea Vicinei*, în *Pontica*, 3 (1970) p. 275-325, cu întreaga bibliografie anterioară; mai recent, Petre Ș. Năsturel, *Dans le sillage des marchands italiens en mer Noire*, în *Byzantinische Forschungen* (Amsterdam), 4 (1972) p. 234-255; idem, *Le littoral roumain de la mer Noire d'après le portulan grec de Leyde*, în *Revue des études roumaines*, 12-14 (1974), p. 122, 131-132, 134.
- 2 v. de exemplu Octavian Iliescu, *Notes sur l'apport roumain au ravitaillement de Byzance d'après une source inédite du XIVe siècle*, în *Nouvelles études d'histoire*, III, Bucarest, 1963, p. 102-115; idem, *Localizarea vechinului Licostomo*, în *Studii* 25 (1972) p. 425-465, cu trimiteri la bibliografia anterioară.
- 3 N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și a Cetății Albe*, București, 1209 (1906), 418 (422) și.
- 4 Octavian Iliescu, intervenție în cadrul discuției asupra machetei vol. II al tratatului *Istoria României*, 15 noiembrie 1962; idem, *Acte notariale genoveze redactate la Chilia în 1360-1361*, comunicare la Societatea numismatică română în ședința din 27 decembrie 1964 (inedită); idem, *Un însemnat izvor documentar privind la istoria României*, în *Studii și cercetări de documentare și bibliografie* 7 (1965) nr. 1, martie, p. 117; idem, *Aportul economic al țărilor române la aprovizionarea sud-estului european în lumina unui nou izvor documentar din sec. al XIV-lea*, comunicare la Institutul de studii sud-est europene în ședința din 29 aprilie 1963 în versiune restrinsă publicată în *Nouvelles études d'histoire*, III, 1965 — v. nota 2 de mai sus —; idem, *Aspecte ale vieții urbane la Dunărea de Jos, reflectate într-un izvor documentar inedit din sec. al XIV-lea*, comunicare la Institutul de istoria ariei în ședința din 29 aprilie 1965 (inedită); idem, *A stăniță Debrăceli la gurile Dunării*, în *Pontica*, 4 (1971) p. 371-377; idem, *Localizarea vechinului Licostomo*, loc. cit. (supra, nota 2). Între timp, acest izvor a fost publicat integral de către Geo Pistarino, *Notizi genovesi in Oltremare. Atti rogati a Chilia da Antonio di Fonza* (1360-61) în seria: *Collana storica di fonti e studi diretta da Geo Pistarino*, 12, Genova, 1971, 223 (228) p. + 4 planșe.

registrate la Licostomo în 1373 și în 1383-1384.⁵⁾ Exploatarea acestor izvoare este departe de a se fi încheiat; cu siguranță, ea va putea da la iveală, în viitorul apropiat, multe surprize.

Comunicarea de astăzi își propune să aducă la lumină aspecte urbanistice ale Chiliei vechii al XIV-lea, așa cum se reflectă în actele notarului genovez Antonio di Podenzolo (sau di Ponzò⁶⁾) amintite mai sus, și care datează de la 27 noiembrie 1360 pînă la 12 mai 1361.⁷⁾ Însemnări marginale extind acest interval din septembrie 1360 pînă la 9 iunie 1361.⁸⁾ Pe baza acestui izvor, adevărată mină de informații pentru viața economică la Dunărea de Jos, la mijlocul secolului al XIV-lea, vom căuta să scoatem în evidență numărul și destinația edificilor menționate în actele notariale, nutrind speranța de a oferi în acest mod premisele unor viitoare cercetări arheologice de amploare la Chilia, cercetări așteptate cu mult interes de către toți cei care se preocupă de istoria evaluului mediu românesc.

Investigația noastră, în direcția arătată, este mult înlesnită în numeroasele deplasări pe care le făcea notarul Antonio di Ponzò, pentru a înregistra diferitele tranzacții ale clientelei sale. Și cum locul încheierii actelor este consemnat întotdeauna cu scrupulozitate,⁹⁾ peisajul urbanistic al Chilieii anilor 1360-1361 se conturează cu destulă claritate, urmărind pas cu pas peregrinările notariale.

Cum e și firesc, este vorba în primul rînd de casa în care locuia însuși notarul redactor al actelor respective, deci aceea a lui Antonio di Ponzò. Cîteva acte poartă într-adevăr mențiunea locului de încheiere „in domo habitacionis mei notarii...”, cu unele variante.¹⁰⁾ Uneori, actele se încheie în fața casei notarului: „apud domum habitacionis mei notarii...¹¹⁾” sau în curtea aceleiași case: „in cortigio domus habitacionis mei notarii...¹²⁾” despre care aflăm că este în apropiere de casa comunei genoveze.¹³⁾

Alte acte au fost înregistrate de notar în fața *loggii* comunei genoveze: „ante logiam Ianuensium...¹⁴⁾” de asemenea, sub această *loggia*: „subtus logiam Ianuensium...¹⁵⁾” Un alt act s-a încheiat nu departe de această *loggia*, în fața măcelăriei unui armean: „quasi prope logiam Ianuensium, apud macelum Comturbei Erminii...¹⁶⁾”

Un singur act din registrul lui Antonio di Ponzò a fost încheiat în locuința celuiălalt notar genovez rezident în Chilia, Bernabò di Carpena,¹⁷⁾ care îndeplinea și funcția de consul al Genovei în orașul de pe Dunăre „in domo Bernabovis de Carpina notarii, consulis...¹⁸⁾”

⁵⁾ Despre aceste acte, v. Gian Giacomo Musso, *Nuove ricerche d'archivio su Genova e l'Europa Centro-orientale nell'ultimo medio evo*, în *Revista storica Italiana*, 83/1 (1971) p. 138-143; Geb Pitarino, *op. cit.*, p. XII nota 4; Gabriella Airaldi, *I Genovesi a Licostomo nel sec. XIV*, în *Studi medievali* (Spoleto), serie 3-a, 12 (1972) fasc. II, dicembre p. 967-981; Octavian Iliescu, *Asperi de Licostomo la 1383*, în *Revista de istorie*, 27 (1974) p. 451-456. Rezultă din aceste acte că Licostomo era un castrum, castei întărită așezat pe Licostomii; la 1373, această funcție era îndeplinită de Luciano di Nigro; a doua administrație era civilă, cu un consul, ca și, mai înainte — la 1366-1361 — la Vicina și la Chilia. De remarcat că actele notariale redactate la Licostomo menționează numele a trei consuli locali: Pietro Emborono, la 1373 (va fi din nou consul, tot aici, în 1384), Paolo di Podio, la 1373, și Luca Usodimare, la 1384; cf. Gabriella Airaldi, *op. cit. passim*. Tabloul sinoptic înfrățit administrativ genovez la gurile Dunării, pe care l-am redat în *Localizarea Vechiului Licostomo*, loc. cit., p. 458, urmează a fi completat cu datele de mai sus.

⁶⁾ Geo Pitarino, *op. cit.*, p. XII, unde localitatea Podenzolo e identificată cu actualul Ponzò di Magro, în Lunigiana.

⁷⁾ *Ibid.*, p. 3 resp. 179.

⁸⁾ *Ibid.*, p. 263 resp. 226.

⁹⁾ *Ibid.*, p. XXIV-XXV.

¹⁰⁾ Doc. nr. 8, 7, 16, 24, 27, 23, 32, 38, 56, *ibid.*, *passim*.

¹¹⁾ Doc. nr. 8 din 2 febr. 1361, *ibid.*, p. 15.

¹²⁾ Doc. nr. 18, 23, 37, *ibid.*, *passim*.

¹³⁾ Doc. nr. 18 din 6 martie 1361, *ibid.*, p. 30.

¹⁴⁾ Doc. nr. 45 din 19 aprilie și 77 din 9 iunie 1361, *ibid.*, p. 77 resp. 133.

¹⁵⁾ Doc. nr. 21, 40, 52, *ibid.*, *passim*.

¹⁶⁾ Doc. nr. 17 din 3 martie 1361, *ibid.*, p. 27.

¹⁷⁾ *Carpina* în original, astăzi Carpena; *ibid.*, p. XXXIII.

¹⁸⁾ Numele său apare în introducerea documentului (nr. 31 din 5 aprilie 1361): „in presența domini Bernabovis de Carpena notarii, consulis Ianuensium in Chilia...”; *ibid.*, p. 31.

Marea majoritate a actelor notariale redactate de Antonio di Ponzò poartă indicația, ca loc al încheierii tranzacțiilor respective, cele trei „bânci” din Chilia, aparținînd bancherilor Lorenzo Bustarini,¹⁹⁾ (40 documente), Francesco Bustarini²⁰⁾ (2 documente) și Giorgio di Chavegia di Voltri²¹⁾ (4 documente). Mențiunea, tipică în toate aceste cazuri, sună astfel: „apud banchum...” (urmează numele bancherului), deci în fața băncii respective. Banca poate să însemne aici o clădire cu destinație specială, de tip baracă, dar ea poate să fie și o simplă mobilă, așa cum aveau pînă acum treizeci de ani zarafii din țara noastră.²²⁾

Numerose acte au fost încheiate de notar chiar în locuința clienților săi. Sînt menționate astfel nu mai puțin de 14 case, aparținînd următorilor oameni de afaceri din Chilia: Giorgio Capsoneti,²³⁾ Giorgio di Chavegia di Voltri²⁴⁾ — unul din cei trei bancheri —, Ianino Caldi di Symisso²⁵⁾, Giacomo di Rapallo,²⁶⁾ Lorenzo Bustarini²⁷⁾ — bancherul cel mai frecvent amintit —, Bartolommeo di Lando di Piacenza²⁸⁾, Eudochia, grecoaică²⁹⁾, Francesco Bustarini³⁰⁾ — al treilea bancher —, Sarchis armeanul,³¹⁾ Iarchas de Caffa,³²⁾ Cosmael di Cressino,³³⁾ Giorgio Sasso,³⁴⁾ alte acte sînt încheiate în curtea casei lui Pietro di Ogniben,³⁵⁾ venețian, cantaragiu³⁶⁾ în Chilia, și a lui Daniele di Sorba di Rapallo.³⁷⁾

Dintre actele rămase necitate pînă acum, unul a fost înregistrat într-o prăvălie în care funcționa un atelier de croitorie: „in apotheca sartorie Georgii de Chavegia de Vulturo,³⁸⁾ quam conduit Seguranus Petrela,³⁹⁾ iar celălalt, portului Chilia, pe canale, acolo unde se încarcă navele cu grîne: „ad sporzoria Chilia, ubi ligna onerantur grano”.⁴⁰⁾

Noiăm de asemenea menționarea, în cuprinsul unor acte, a caselor ce aparțineau altor locuitori din Chilia: magazia (antrepozitul) sau casa lui Lucchino Grillo,⁴¹⁾ precum și magazinele (sau antrepozitele) lui Nichifor⁴²⁾ și al lui Sava, fie-

¹⁹⁾ Doc. nr. 1, 2, 5, 36, 37, 59-75, 78-92, 94, 95, 96, *ibid.*, *passim*.

²⁰⁾ Doc. nr. 52, 76, *ibid.*, p. 87 resp. 134.

²¹⁾ Doc. nr. 29, 43, 47, 48, *ibid.*, *passim*.

²²⁾ Asemenea zarafi, armași ai „bancherilor” din evul mediu, exercitîndu-și îndeletnicirile pe stradă și avînd doar un dulap-vitrină, fixat în zidul unui magazin oarecare, mai puteau fi văzuți în București, în piața Sf. Gheorghe, pînă în anul 1947.

²³⁾ „apud domum habitacionis Georgii Capsoneti”; Geo Pitarino, *op. cit.*, doc. nr. 3-4 din 18 dec. 1360, p. 6 resp. 8.

²⁴⁾ „in domo propria Georgii de Chavegia de Vulturo bancheris et quam habitat”, doc. nr. 5 din 11 febr. 1361, *ibid.*, p. 15.

²⁵⁾ Doc. nr. 16 și 11 din 15 febr. 1361, *ibid.*, p. 18-19.

²⁶⁾ Doc. nr. 12, 14, 19, 25, 41, 42, 44, 54, 55, 58, *ibid.*, *passim*.

²⁷⁾ Doc. nr. 13 din 21 febr. și 49 din 27 aprilie 1361, *ibid.*, p. 23 resp. 83.

²⁸⁾ Doc. nr. 23 din 31 martie 1361, *ibid.*, p. 39.

²⁹⁾ Doc. nr. 30 din 4 aprilie 1361, *ibid.*, p. 50.

³⁰⁾ Doc. nr. 33 și 34 din 5 aprilie 1361, *ibid.*, p. 53-56.

³¹⁾ „in domo propria dieti Sarchis, posita prope logiam Ianuensium” doc. nr. 25 din 6 aprilie 1361, *ibid.*, p. 58.

³²⁾ „in domo propria habitacionis Iarchasii de Caffa, venditoris vini melis”; doc. nr. 48, *ibid.*, p. 79.

³³⁾ Doc. nr. 85 din 12 mai 1361, *ibid.*, p. 172.

³⁴⁾ Doc. nr. 91 din 12 mai 1361, *ibid.*, p. 85.

³⁵⁾ Doc. nr. 50 și 51 din 27 aprilie 1361, *ibid.*, p. 25.

³⁶⁾ *Censarius*, potrivit indicațiilor din doc. nr. 61 din 4 mai și 71 din 7 mai 1361, *ibid.*, p. 105 resp. 125, unde acest Pietro de Ogniben figurează ca martor. După editor, *censarius* înseamnă *pesator* (doc. nr. 3, *ibid.*, p. 5), deci cantaragiu. La Du Cange, *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, Paris, II, 1840, *censarius* are accepțiunea de *misit*, *curtius*.

³⁷⁾ Doc. nr. 93 din 12 mai 1361, la Geo Pitarino, *op. cit.*, p. 159-178.

³⁸⁾ Giorgio di Chavegia di Voltri, bancherul citat mai sus.

³⁹⁾ Doc. nr. 39 din 22 martie 1361, *ibid.*, p. 23.

⁴⁰⁾ Doc. nr. 26 din 2 aprilie 1361, *ibid.*, p. 43. Pentru *sporzoria*, editorul trimite (n. XI, nota 69) la Du Cange, *spasserium* (*op. cit.*, VI, Paris, 1848, sub voce), termen care e redat astfel: canal prin care se trage apa la o moară. În ce ne privește, preferăm definiția pe care același Du Cange o dă termenului *spacarium* (*ibid.*, sub voce): spațiu sau loc prin care se aduce apă, deci canal în general.

⁴¹⁾ Doc. nr. 47 și 48 din 26 și 27 aprilie 1361, la Geo Pitarino, *op. cit.*, p. 81-82.

⁴²⁾ Doc. nr. 84 din 12 mai 1361, *ibid.*, p. 171.

rarul,⁴³ o moară funcționând prin tracțiune animală,⁴⁴ și un cuptor,⁴⁵ despre a căror existență se amintește în trecut sau care fac obiectul unor acte juridice încheiate de notar.

Ca locașuri de cult, actele notarului Antonio di Ponzò semnaleză existența unei biserici, sfântul Ion, de rit ortodox⁴⁶; magazia fierarului Sava, în care se afla depozitată o cantitate de grâu ce face obiectul unei tranzacții, era situată între această biserică și piața publică.⁴⁷

Pe baza elementelor înscrise până în această clipă, configurația, fie și parțială,⁴⁸ a orașului portuar de pe brațul omonim al Dunării ne apare în plină lumină. Din țesătura clauzelor juridice, așternute în goana condotelui de către notarul Antonio di Ponzò, în cartulariul său îngălbenit de ani și de mușgaiul Arhivelor Statului din Genova, răsare sub ochii noștri o întreagă lume, ciștigându-și existența din cele mai variate îndeletniciri. Negustori de grâne, de miere și ceară sau de vinuri, bancheri, cantaragii sau misiți, fierari, coșocari, armatori, circiumari — genovezi, venetieni, greci, tătari, armeni, cetățeni liberi sau sclavi — ies pe rând din anonim, de îndată ce trec, minajiți de preocupările lor, prin fața notarului genovez.

Rămâne, așa cum ne-am exprimat părerea încă de la început, ca viitoare cercetări arheologice să restituie cit de cit cunoștințelor noastre cadrul autentic în care s-a desfășurat, acum mai bine de șase veacuri, această înfloritoare activitate economică, surprinsă în actele redactate la Chilia de către notarul Antonio di Ponzò.

KILIA AU XIV-e SIÈCLE

Résumé

Les actes rédigés en 1360-1361 à Kilia par le notaire génois Antonio di Ponzò nous offrent des informations très intéressantes sur l'aspect urbain de ce port danubien, dans la deuxième moitié du XIV-e siècle. En effet, à travers les mentions faites par le notaire, on y constate l'existence d'un véritable centre urbain, qui disposait au moins de 16 maisons, habitations privées (dont deux appartenant à deux notaires, Antonio di Ponzò et Bernabò di Carpena, ce dernier investi en même temps de la qualité de consul de Gênes à Kilia), une maison de la commune de Gênes, munie d'une loggia, trois „banques”, deux entrepôts, un atelier de tailleur, un moulin à traction animale, un four, une église orthodoxe et des chevaux dans le port, où l'on charge le blé.

À l'avis de l'auteur, ces éléments peuvent représenter des indices précieux, en vue d'initier à Kilia des recherches archéologiques plus amples.

⁴³ Doc. nr. 31 din 5 aprilie 1361, *ibid.*, p. 51.

⁴⁴ Doc. nr. 10 și 11 din 15 febr. 1361, *ibid.*, p. 17-18.

⁴⁵ *ibid.*

⁴⁶ Doc. nr. 31 din 5 aprilie 1361 : *ibid.*, p. 51 : „ecclesia quedam santi Johannis Grecharum” sic, pentru Grecoarum).

⁴⁷ „ante platea, retro ecclesia...” *ibid.*

⁴⁸ Geo Pistarino, *op. cit.*, p. XIV, observă că registrul lui Antonio di Ponzò s-a păstrat numai în parte, lipsind aproximativ 200 acte numai în filele de la începutul registrului, de la nr. I la LXXXV (prima fișă păstrată e numerotată de notar cu LXXXVI). Bine înțeles, nu se poate ști est a continuat activitatea, numai parțial, astfel încât nu putem ști cine acte a îndeplinit cu totul. Pe de altă parte, Antonio di Ponzò nu este singurul notar care a îndeplinit un astfel de oficiu la Chilia, în anii 1360-1361 : consulul Genovei, Bernabò di Carpena, amintit mai sus, era și el notar și de bună seamă, a ținut propriul său registru, concomitent cu Antonio di Ponzò (O. Iliescu *Notes sur Pappot roumain...*, loc. cit., p. 109 ; G. Pistarino, *op. cit.*, p. XXX). După editorul actelor redactate la Chilia, se pare că în acest oraș, își îndeplinea oficiul în 1361 și un al treilea notar, Michele de Aymelina, din registrul căruia Antonio di Ponzò afirmă a fi extras cu mîna sa un act din 1 aprilie 1361 (G. Pistarino, *op. cit.*, p. XXX ; v. și doc. nr. 35 din 12 mai 1361, *ibid.*, p. 112). Rezultă deci că realitățile oglindite în fragmentul păstrat al cartulariului notarului Antonio di Ponzò ne dau numai o imagine redusă a ceea ce putea fi orașul portuar Chilia, în 1360-1361.